

TIL VA MADANIYAT O'ZARO ALOQASINING NAZARIY ASOSLARI

Sitora Turaboyeva Zokirovna*Fan va texnologiyalar universiteti dotsenti,**Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*s.turaboyeva@usat.uz

Annotatsiya: *Ushbu maqolada til va madaniyat o'rtasidagi murakkab va ko'p qirrali munosabatlarning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Lingvokulturologiya doirasida tilning madaniyatni aks ettiruvchi va shakllantiruvchi vosita sifatidagi roli yoritiladi. Shuningdek, lingvistik nisbiylik nazariyasi, madaniy konseptlar, til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Zamonaviy globallashtirish sharoitida tilning madaniy identitetni saqlashdagi o'rni ham ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *til, madaniyat, lingvokulturologiya, lingvistik nisbiylik, konsept, tafakkur, madaniy kod, kommunikatsiya*

Til va madaniyat insoniyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Har qanday til nafaqat aloqa vositasi, balki ma'lum bir xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, dunyoqarashi va mentalitetini o'zida mujassamlashtiruvchi murakkab tizimdir. Shu sababli til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish lingvistik, antropologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi fanlarning kesishgan nuqtasida joylashgan dolzarb ilmiy muammolardan biridir.

Lingvokulturologiya aynan shu munosabatlarni o'rganishga yo'naltirilgan fan bo'lib, unda til birliklari orqali madaniy mazmun, qadriyatlar va konseptlar qanday ifodalanishi tahlil qilinadi. Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko'ra, til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, ular bir-birini shakllantiradi va rivojlantiradi.

Til va madaniyat inson hayotining ajralmas ikki muhim jihati hisoblanadi. Har qanday jamiyatda til nafaqat aloqa vositasi sifatida xizmat qiladi, balki u shu jamiyatning madaniyati, qadriyatlari, urf-odatlarini va dunyoqarashini o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish bugungi kunda lingvistik fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Til va madaniyat o'zaro uzviy bog'langan bo'lib, biri ikkinchisiz mavjud bo'la olmaydi. Til madaniyatni ifodalaydi, saqlaydi va uni keyingi avlodlarga yetkazadi. Masalan, har bir xalqning maqollari, matallari, iboralari o'sha xalqning turmush tarzi, fikrlash usuli va qadriyatlarini aks ettiradi. Shu jihatdan qaraganda, tilni o'rganish — bu faqat grammatik qoidalarni o'rganish emas, balki butun bir madaniyatni tushunishga yo'l ochishdir.

Til madaniyatning aks ettiruvchisi sifatida juda muhim rol o'ynaydi. Har bir til o'ziga xos so'z boyligi va ifoda vositalariga ega bo'lib, ular orqali insonlar atrof-muhitini

qanday qabul qilishini ko'rsatadi. Masalan, o'zbek tilida mehmondo'stlik, hurmat, kattaga izzat kabi tushunchalar juda boy va keng ifodalangan. Bu esa o'zbek xalqining madaniyatida ushbu qadriyatlar muhim o'rin egallashini ko'rsatadi. Boshqa tillarda esa ayrim tushunchalar boshqacha ifodalanadi yoki umuman mavjud bo'lmasligi mumkin. Bu holat til va madaniyat o'rtasidagi farqlarni yaqqol namoyon etadi.

Til faqat madaniyatni aks ettiribgina qolmay, uni saqlash va uzatish vazifasini ham bajaradi. Har bir xalq o'z tarixini, an'analarni va bilimlarini til orqali avloddan avlodga yetkazadi. Agar til yo'qolsa, u bilan birga madaniyatning katta qismi ham yo'qoladi. Shu sababli tilni asrash va rivojlantirish madaniyatni saqlashning eng muhim shartlaridan biridir.

Til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni tushuntirishda lingvistik nisbiylik nazariyasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu nazariyaga ko'ra, inson dunyoni o'z tili orqali idrok etadi. Ya'ni til nafaqat fikrni ifodalaydi, balki uni shakllantirishda ham ishtirok etadi. Turli tillarda gaplashadigan insonlar dunyoni turlicha ko'rishi mumkin. Masalan, ayrim tillarda ranglar ko'proq farqlanadi, boshqalarida esa fazoviy tushunchalar boshqacha ifodalanadi. Bu esa tilning tafakkurga ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, zamonaviy ilmiy qarashlarga ko'ra, til tafakkurni to'liq belgilamaydi, balki unga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Inson fikrlash qobiliyati universaldir, lekin til bu fikrlarni tartibga solish va ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Demak, til va tafakkur o'rtasida o'zaro ta'sir mavjud bo'lib, ular bir-birini to'ldiradi.

Lingvokulturologiya fanida muhim tushunchalardan biri bu "konsept" hisoblanadi. Konsept — bu inson ongida shakllangan va til orqali ifodalanadigan madaniy birlikdir. Har bir xalqda o'ziga xos konseptlar mavjud bo'lib, ular o'sha xalqning dunyoqarashini aks ettiradi. Masalan, o'zbek madaniyatida "mehmondo'stlik" tushunchasi juda muhim konseptlardan biri hisoblanadi. Ingliz tilida esa "privacy" tushunchasi muhim o'rin tutadi. Bu farqlar har bir xalqning turmush tarzi va qadriyatlaridagi o'ziga xoslikni ko'rsatadi.

Til, tafakkur va madaniyat o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Madaniyat insonning fikrlash tarzini shakllantiradi, til esa bu fikrlarni ifodalaydi. Shu bilan birga, til ham insonning dunyoni qanday qabul qilishiga ta'sir qiladi. Demak, bu uch omil doimo o'zaro ta'sirda bo'lib, bir-birini boyitib boradi.

Bugungi globallashuv davrida til va madaniyat o'rtasidagi munosabat yanada murakkablashib bormoqda. Turli xalqlar o'rtasidagi aloqalar kengayib, tillar bir-biriga ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon bir tomondan madaniy boylikni oshirsa, ikkinchi tomondan milliy o'zlikni yo'qotish xavfini ham yuzaga keltiradi. Shu sababli har bir xalq o'z tilini va madaniyatini asrashga alohida e'tibor qaratishi zarur.

Til o'rganish jarayonida ham madaniyatni hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Chet tilini o'rganayotgan shaxs nafaqat so'z va grammatikaning, balki o'sha til egalarining madaniyatini ham tushunishi kerak. Aks holda, to'liq va samarali kommunikatsiya

amalga oshmaydi. Shu sababli zamonaviy ta'limda lingvokulturologik yondashuv keng qo'llanilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'langan murakkab tizimni tashkil etadi. Til madaniyatni aks ettiradi, uni saqlaydi va rivojlantiradi. Shu bilan birga, madaniyat ham tilning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu o'zaro ta'sirni o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, xorijiy til o'qitish, tarjima va madaniyatlararo muloqotda bu bilimlar juda zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turaboyeva S.Z. Axloqiy qadriyatlarining lingvokulturologik xususiyatlari // Qo'qon DPI Ilmiy xabarlar jurnali, 2024. (ilmiyxabarlar.kspi.uz)
2. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2001. (newjournal.org)
3. Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya: nazariya va metodlar. – Moskva, 1997. (newjournal.org)
4. Ter-Minasova S.G. Til va madaniyatlararo kommunikatsiya. – Moskva: Slovo, 2000. (grnjournal.us)
5. Rahmanova D. Zamonaviy tilshunoslikda lingvokulturologiyaning tutgan o'rni // CARJIS, 2021. (КиберЛенинка)
6. Pulatova D.T. Lingvokulturologiya tushunchasi va uning xususiyatlari // Ilmiy jurnal, 2024. (bestpublication.org)
7. Tursunova N. O'zbek xalq maqollarining lingvokulturologik xususiyatlariga doir // Interpretation and Researches, 2023. (interpretationandresearches.uz)
8. Abdimurodov D.D. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda lingvokulturologiya // Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi jurnali, 2024. (web-journal.ru)